

С. Мирославський, ст. викладач кафедри цивільно-правових дисциплін та банківського права ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”

ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТИТУТУ НЕДІЙСНОСТІ ДО ЦІННИХ ПАПЕРІВ НА ПРИКЛАДІ ВЕКСЕЛЯ

Стаття присвячена розгляду основних проблем правового регулювання вексельного обігу в Україні на сучасному етапі, зокрема проблема чинності неопублікованого в Україні Уніфікованого закону, та доводиться необхідність прийняття нового закону, який повинен вирішити ці проблеми. Доводиться необхідність запровадження інституту нестатусності для цінних паперів як альтернатива інституту недійсності для правочинів.

Ключові слова: вексель, цінні папери, статус.

Постановка проблеми. Однією із серйозних проблем вексельного обігу залишається проблема дійсності векселя як цінного папера, і відповідно його здатність бути фінансово-кредитним інструментом. На наявність такої проблеми вказує перш за все судова практика України, яка констатує збільшення обсягу розглянутих справ, пов'язаних з обігом векселів, господарськими судами держави.

Так, протягом 2003 року Господарським судом Херсонської області вирішено вдвічі більше спорів, які виникають із законодавства, що регулює обіг цінних паперів. Основний обсяг справ цієї категорії, за твердженням судді вказаного суду Л.М. Немченко, пов'язаний із обігом векселів [5, с. 76].

При цьому дослідження показує, що основним питанням, до якого так чи інакше зводиться розгляд судових спорів вказаної категорії, є питання про дійсність векселя. Такий висновок можна зробити з аналізу практики Верховного Суду України [6].

Невирішені раніше частини проблеми. Інститут недійсності цінних паперів хоча і не є принципово новим, однак ні дореволюційна, ні радянська, ні сучасна юридична література України не містили чіткої класифікації підстав недійсності векселя та її наслідків. Дослідження даної проблеми мало фрагментарний характер. Отже, неоднозначне трактування поняття та підстав недійсності векселя, зростаюча кількість судових спорів за цією категорією спорів створює привід для їх дослідження наукою цивільного та вексельного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В юридичній літературі питанню вирішення деяких аспектів проблем, пов'язаних з дійсністю векселя як цінного папера, присвячені роботи таких дослідників, як Ф.А. Гудков, В.М. Гордон, Г.Ф. Шершеневич, О.С. Іоффе, Д. Винокуров, С.О. Теньков, О.М. Єфімов, Д.І. Мейер, А.В. Демківський, Л.М. Немченко, М.М. Агарков та інші.

Проте єдиний підхід до вирішення цих проблем і серед науковців відсутній. Отже, **метою даної статті** визначимо спробу систематизувати підстави існування такого явища, як “вексельний сурогат”, та дати загальну характеристику проблемі дійсності векселя як цінного папера.

Виклад основного матеріалу. Поняття “вексельний сурогат” Ф.А. Гудков формулює як позначений вексельною міткою документ, складений та пущений в обіг на території відповідної держави, який через певні причини не має сили векселя і до якого не можуть застосовуватись норми вексельного права, що діють на території такої держави [4, с. 9].

На думку С.О. Тенькова, чинне законодавство встановлює дві підстави для визнання векселя недійсним – це дефект форми та безтоварність векселя [7, с. 97]. Розуміючи позицію автора в цілому, все ж маємо звернути увагу на те, що наведені підстави мають різне правове походження. Так форма векселя стосується тільки етапу його складання і

тягне за собою не недійсність векселя, а як впливає із ст. 2 Уніфікованого закону про переказні векселі та прості векселі – невизнання за таким документом вексельної сили, що з позиції Закону України “Про цінні папери та фондовий ринок” із самого початку позбавляє цей документ можливості бути віднесеним до цінних паперів і викреслює його з площини регулювання вексельним законодавством. Отже, з цієї причини, на нашу думку, було б неточним вести мову про порок форми як підставу недійсності векселя і слід говорити про неї як підставу визнання векселя таким, що не має вексельної сили. Стосовно безтоварності векселя слід вказати, що, на нашу думку, питання про наявність товарного покриття, на відміну від попереднього випадку, може виникати тільки на стадії видачі векселя першому набувачу, отже, торкається не самого векселя як цінного папера, а того правочину, який став підставою емісії векселя.

Більш широке коло підстав недійсності векселя виділяє відомий дослідник цієї проблеми А.В. Демківський, який вважає, що ними є дефект вексельної форми, порок вексельної дієздатності задіяних у векселі осіб та дефект реквізитів [3, с. 159]. З такою позицією не можна погодитись, щодо форми та реквізитів з наведених вище підстав, щодо векселездатності, виходячи з аналізу судової практики та чинного вексельного законодавства. Так, Вищий господарський суд України постановою від 11.02.2003 по справі № 09/3641, де ставилось питання про визнання векселя недійсним у наслідок неможливості з’ясувати, кому належать підписи та визначити векселездатність осіб, що підписали вексель, спираючись на порушення вимоги про обов’язковість підпису керівника та головного бухгалтера, визнав вексель недійсним, вказавши, що підпис є обов’язковим реквізитом векселя. Постановою Верховного Суду України від 20.05.2003 вказана вище постанова була скасована, а зазначені в ній висновки визнані безпідставними. При цьому Верховний Суд України звернув увагу на те, що наявність печатки на векселі, що засвідчила нерозшифровані підписи, є достатнім для визнання цього вексельного реквізиту написаним.

Крім того, слід звернути увагу на ст. 8 Уніфікованого закону про переказні та прості векселі, яка вказує на неприпустимість ототожнювати дійсність векселя із неналежністю підписанта. Отже, вексельне законодавство фактично формулює унікальне правило, за яким дійсність векселя не залежить від обставин, при яких на векселі поряд із неналежними чи підробленими підписами існують належні чи дійсні підписи інших осіб учасників вексельного обігу.

Дуже часто різні дослідники проблеми дійсності векселя поряд з підставами визнання векселя недійсним окремо виділяють випадки, при яких вексель може бути визнаний недійсним [2, с. 89]. Найчастіше наводяться такі випадки, як векселя з підробленими підписами, векселя із підчистками та виправленням реквізитів тощо [3, с. 160-161]. Такий підхід ми не можемо поділити, оскільки відмежування окремих випадків від системи підстав визнання векселя недійсним вважаємо таким, що не дозволяє узагальнити та розв’язати поставлену проблему. Крім того, про неможливість кваліфікації вказаних вище випадків як підстав недійсності цінного папера векселя писав у свій час відомий дослідник цієї проблеми Д.І. Мейер. Зокрема він підкреслював, що вексель являє собою сукупність зобов’язань і може бути, що підлог стосується однієї чи декількох частин векселя, тоді, пише автор, інші частини все ж залишаються дійсними. Стосовно векселів із підробленими змінами, то векселя такі цілком дійсні, а підроблені зміни не мають юридичного значення для дійсності векселя.

Основоположною в питанні про дійсність векселя як цінного папера нами вважається думка В.М. Гордона, який вказав, що недійсність вексельного акта є лише відносною: недоліки у змісті відбирають у векселя “вексельну силу”, але не позбавляють його у відомих випадках дійсності як загально цивільного боргового акта [1, с. 432]. Даним висловлюванням автор звертав увагу на те, що через спеціальні вексельні норми, які діяли на той час, вексель у ряді випадків хоч і припиняє з певних причин бути безумовним,

---

абстрактним, строго формальним цінним папером, але не перекреслює обов'язок боржника по оплаті векселя, проте розглядається цей обов'язок вже за правилами та у порядку, передбаченим нормами цивільного права, а не вексельного. З цього можна зробити ще один важливий висновок про те, що класичним наслідком недійсності правочину є двостороння реституція, у той час як наслідком визнання векселя таким, що не має вексельної сили, має наслідок його трансформації у боргову розписку, що може і надалі перебувати в обігу за правилами та наслідками передбаченими вже не вексельним, а цивільним законодавством.

З викладеного вище можна зробити висновок про неприпустимість застосування загальних положень цивільного законодавства до питання визнання векселя недійсним. На наш погляд, необхідно чітко розуміти правило про співвідношення вексельного та цивільного законодавства, яке вказує на неприпустимість застосування до вексельних правовідносин, які врегульовані нормами вексельного законодавства, положень цивільного законодавства, зокрема у питанні про визнання векселя недійсним як правочину. Оскільки вексель відповідно до Закону України "Про цінні папери та фондовий ринок" є цінним папером, а не правочином, його обіг регулюється спеціальним вексельним законодавством, яке має пріоритет у застосуванні перед нормами цивільного права.

Окремої уваги заслуговує питання щодо критеріїв визнання за документом сили векселя. Першим критерієм можна визначити порок мети видачі векселя. Такий критерій є специфічним для вексельного права і потребує спеціальної кваліфікації, однак він базується на ст. 4 Закону України "Про обіг векселів в Україні", відповідно до якої видача векселя можлива тільки за фактично поставлені товари, виконані роботи, надані послуги. Так у справі № 17/81 Постановою від 03.12.2002 Верховний Суд України при вирішенні питання про визнання недійсним векселя в наслідок його видачі не за поставлені товари, виконані роботи та надані послуги, а шляхом обміну вказаного векселя на інший вексель, встановив, що факт імітування векселя з метою його обміну на інший вексель має розцінюватись як оплата векселя, який придбано не грошима, а цінним папером, який є грошовим документом. При вирішенні даної справи Верховний Суд України зробив важливий висновок про те, що законодавство України, зокрема ратифіковані Верховною Радою України міжнародні договори, не містять норм про недійсність векселів, оскільки вексель не є угодою (правочином), і правочином можуть вважатись тільки дії щодо передачі векселя від однієї особи до іншої. Викладене, на наш погляд, підтверджує думку про те, що визнання векселя недійсним у наслідок безтоварності суперечить юридичній природі цього цінного папера. Тому недійсним, на наш погляд, можна визнавати не вексель, а правочин по його безтоварній видачі, що у свою чергу матиме значення для вирішення питання про законність обігу векселя в частині його видачі.

Другим критерієм можна запропонувати порок волі учасників вексельного зобов'язання. Мова йде перш за все про випадки видачі векселя під впливом обману, насильства, погрози тощо. Даний критерій майже не досліджений стосовно векселя. Проблема полягає у такому. З одного боку, вексель є абстрактним зобов'язанням, тобто відірваним від підстав його видачі і через публічну достовірність не може бути неоплаченим на підставі будь-яких заперечень платника, що базуються на його відносинах з попередніми держателями. З іншого боку, виходячи із загальних засад цивільного законодавства, передбачених ст. 3 Цивільного кодексу України, та враховуючи положення ст. 229-234 Цивільного кодексу України, вважається за можливе ставити питання про визнання недійсним правочину по видачі такого векселя. Слід звернути увагу, що при цьому, як і у попередньому випадку, на нашу думку, предметом оспорювання буде не вексель як цінний папір, а правочин по видачі векселя.

В юридичній літературі та наукових працях зустрічається також поділ підстав недійсності векселя на ті, що спричиняють недійсність векселя в цілому, та ті, що спричиняють

недійсність його частин. На наш погляд, більш доречно було б вести мову про підстави визнання документа таким, що не має вексельної сили та випадки визнання окремих частин векселя такими, що ненаписані (наприклад, зайве у векселі, що не спотворює його юридичну природу), і визнання окремих частин векселя такими, що не мають вексельної сили (наприклад, підписи неналежних підписантів, про що йде мова у ст. 7 Уніфікованого закону про переказні та прості векселі).

Висновки. Виходячи з викладеного, загальними критеріями невизнання за документом вексельної сили можна вважати: порок мети видачі векселя, порок волі суб'єктів вексельного зобов'язання, порок форми та змісту векселя, про що йдеться у ст. 1 та 2 Уніфікованого закону про переказні та прості векселі.

Аналіз судової практики та вказане вище дозволяє зробити припущення, що вирішення проблеми дійсності векселів, на наш погляд, можливе шляхом внесення змін до чинного законодавства, а саме – закріплення окремого розділу в Законі України “Про обіг векселів в Україні”, де пропонується чітко визначитись із питанням співвідношення та правилами застосування норм цивільного та вексельного законодавства при вирішенні питання про визнання за документом вексельної сили, а також визначитись із правовими наслідками такого явища з врахуванням етапів обігу векселів та суб'єктивного складу відповідної стадії.

Це далеко не весь перелік питань, які здатен вирішити запропонований документ, зокрема саме в ньому можливо розв'язати проблему обігу векселів у порядку цесії, проблему особливостей участі фізичних осіб у вексельному зобов'язанні та вдосконалити ряд інших практичних положень, що є актуальним напрямком подальшого наукового і практичного дослідження.

Список літератури

1. Гордон В. М. Вексельное право. Сущность векселя, его составление, передача и протест / В. М. Гордон // Антологія української юридичної думки : [в 10 т.] / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Юридична книга, 2001. – Т. 6 : Цивільне право / [відп. редактор Я. М. Шевченко]. – 2003. – С. 421-437.
2. Гудков Ф. А. Вексель : Дефекты формы (Методика выявления типичных ошибок) / Ф. А. Гудков. – М. : Интерkrim пресс, 2000. – 176 с.
3. Демківський А. В. Вексельний обіг в Україні : навчальний посібник / А. В. Демківський. – К. : ВІРА-Р, 2003. – 512 с.
4. Мейер Д. И. Очерк русского вексельного права / Д. И. Мейер // Избранные произведения по гражданскому праву. – М. : ЮрИнфоР, 2003. – 389 с.
5. Немченко Л. М. Вексельне законодавство : проблеми застосування / Л. М. Немченко // Вісник господарського судочинства. – 2004. – № 2. – С. 76-78.
6. Про практику Верховного Суду України у справах зі спорів, пов'язаних із функціонуванням ринку цінних паперів // Вісник господарського судочинства. – 2003. – № 3. – С. 97-138.
7. Теньков С. О. Деякі аспекти визнання векселя недійсним / С. О. Теньков // Вісник господарського судочинства. – 2003. – № 2. – С. 94-98.

Summary

The article is devoted consideration of basic problems of promissory notes circulation, including the problem of validity of unpublished Unified Law, are under analysis; the necessity of passing a new law is grounded.

It is proven the necessity of the introduction of the institute of the absence of statute for securities as the alternative to the institute of invalidity for agreements.

Отримано 29.07.2008

Мирославський С.В. Застосування інституту недійсності до цінних паперів на прикладі векселя / С.В. Мирославський // Правовий вісник Української академії банківської справи. - 2008. - № 1. - С. 74-77.